

УДК 81.091-311.2

Анастасія Адамович

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ У РОМАНАХ М. ШОЛОХОВА І М. СТЕЛЬМАХА

У статті подається компаративний аналіз реценції історичного минулого в романах М. Шолохова і М. Стельмаха. Об'єктом дослідження виступають такі твори як «Тихий Дон» та «Кров людська — не водиця», «Хліб і сіль». Такий підхід дозволяє більш повно простежити особливості змалювання становлення та розвитку характерів персонажів.

Ключові слова: реценція, формування характеру, історичне минуле.

В статтє предлагается компаративный анализ реценции исторического прошлого в романах М. Шолохова и М. Стельмаха. Объектом исследования являются такие художественные произведения как «Тихий Дон» и «Кровь людская — не водица», «Хлеб и соль». Данный подход позволяет более полно проанализировать особенности формирования и развития характеров персонажей.

Ключевые слова: реценция, историческое прошлое, формирование и развитие характера.

The article gives an attempt of comparative analysis of the representation of historical past in the novels written by M. Sholokhov and M. Stel'mah. The object of the research includes such works as «And Quiet Flows the Don» and «The Human's Blood is Not Water», «Bread and salt». Such point of view will allow to more profound comprehension of the original conditions of characters' formation and of the evolution.

Key words: reception, characters' formation, historical past.

У сучасному літературознавстві особлива увага приділяється визначенню нових підходів до аналізу своєрідності художньої спадщини митців: розкриттю системи образів, принципів зображення історичної дійсності (у зв'язку з поглибленням інтересу до осмислення національних питань), поетики творів. Докладно проаналізовано у типологічному аспекті творчість М. Шолохова і М. Булгакова, М. Шолохова і Л. Толстого (П. Бекедін, Л. Єршов, П. Палієвський). Стисло розглянуто художню спадщину М. Шолохова у літературознавчих розвідках українських дослідників, присвячених темі «Шолохов і українська література» (І. Крук, І. Семенчук, П. Хропко). В окремих статтях вдало робиться порівняльний

аналіз творчості М. Стельмаха з художньою спадщиною видатних майстрів української літератури: І. Франка, У. Самчука (Т. Беценко, І. Бурлакова, А. Подмазко).

Зважаючи на те, що ми розглядаємо художні твори М. Стельмаха і М. Шолохова як творчий доробок представників різної і у той же час схожої етнічної ментальності, звернемо увагу на інтерпретацію ними історичних подій як засобу відображення індивідуальних і загальних формотворчих чинників характеру персонажів. Ідея духовної спадковості поколінь стає однією з основних і у творах М. Шолохова і М. Стельмаха для відтворення особистості у плині історії, у певному часовому просторі. Адже осмислення героями романів минулих подій, традицій народу крізь призму сучасного дає змогу простежити прагнення окремих особистостей, а отже і відобразити загальний розвиток національної свідомості.

Романи «Кров людська – не водиця», «Хліб і сіль» знаменуються активним пошуком героями власного місця, що було спровоковано зовнішніми, загально-суспільними чинниками (обставини, які стимулювали інтерес до минулого країни), а роман «Тихий Дон» – більш внутрішніми або індивідуальними (ситуації, що стосуються особистості людини, моральних чинників творення її характеру) відповідно до історичних подій. Обидва принципи зумовили пошуки і ствердження героїв як особистостей. Подібним для митців є зображення минулого як одного з характеротворчих засобів, що відтворює основні душевні порухи персонажів, примушує їх замислитись над минулим і спрогнозувати майбутнє.

Письменники змальовують особисте життя героїв у контексті загального історичного процесу. Автори відображають як власне сюжетний час, так і вічність: відтворення генетичної приналежності персонажів до національного минулого, тобто віддзеркалення своєрідних рис ментальності (мотив пам'яті про війни та звичний спосіб життя). Можна стверджувати, що етнічне середовище, вихідцями з якого є герої романів М. Шолохова і М. Стельмаха, впливає на розвиток основних характеротворчих рис. У «Тихому Доні» головни-

ми персонажами, а часто й епізодичними, є козаки, які стають вісниками свого неповторного національного колориту. М. Стельмах же у романах «Кров людська — не водиця» та «Хліб і сіль» створює збірний образ селян усієї України.

Для М. Стельмаха історичний час має два виміри: минуле — провідні ідеї народного світорозуміння, з яких випливають моральні засади теперішнього — авторська позиція. «Якщо ретроспекція — включення в оповідь картин «минулого» із життя героя, його спогадів — завжди була композиційним прийомом, що сприяв можливості розширити історію героя, то композиція сюжету сучасної української романістики цілком може бути основана на чергуванні двох часових вимірів — минулого і сьогодення. Інтенсивно оживаючи в пам'яті героя, минуле набуває наочності й переконливості в сюжетному теперішньому часі. Тут усе залежить від того, в якому напрямку йдуть «пошуки», з якою метою минуле оживає із глибин людської пам'яті...» [2, с. 43–44].

Для М. Шолохова категорія історичного часу — тривимірна, де теперішнє виступає певною віссю розвитку історії, характерною є і циклічність у розвитку подій. У М. Шолохова історичний факт набуває багатоаспектного звучання, всі історичні події ревізуються. Така позиція допомагає не тільки простежити минуле, а й прогнозувати майбутнє народу. Саме тому і більшість великих соціальних конфліктів, що відображені в романі «Тихий Дон» виникають і відтворюються в більшості випадків через хутір Татарський, єдину географічну площину, яка була вигадана автором, але саме тут відчувається їх духовний зв'язок з пращурами, кардинальні зміни в характерах.

М. Шолохов через звернення до історичної пам'яті народу показує ставлення Мелехова до соціального стану козаків. Котляров закидає Григорію: «— Будя пановать! Заграбили землю...

— Не заграбили, а завоювали! Прадеды наши кровью ее полили, оттого, может, и родит наш чернозем» [6, с. 126]. Саме у таких діалогах змальовуються не тільки провідні риси характеру героїв, людина тут розглядається як член суспільства.

На нашу думку, надзвичайно важливим структурним елементом в тексті романів «Кров людська — не водиця», «Хліб і сіль» М. Стельмаха також є авторське ототожнення долі героя з долею країни. Важливим моментом тут виявляється зазначення особливого місця героя в суспільстві, у історичному процесі, впевненість у тому, що будь-яка особистість наділена особливою місією перед народом. Так, Стадницький зі злістю доводить: *«Прекрасна ідея! Подумайте самі: заслання в сибірські села не зменшує революційну небезпеку, а на жаль, переносить її на більшу територію імперії. Камчатка ж, даруйте, може стати прекрасним ізолятором Росії. Ізолятором для нових ідейних хвороб...»* [4, с. 37]. На таке зауваження Лісовський доводить протилежне: *«Сибір був освоєний буйною вольницею Єрмака, тими людьми, яким було тісно на Русі. Потім туди, в сніги, погнали різних категорій засланців... Ось який люд перетворив суворий Сибір у житницю Росії. А нинішній бунтар, чи там революціонер... не менше впертий і життєздатний, аніж його попередник...»* [4, с. 38].

Можна простежити контрастне розмежування понять, що вкорінені в історичну пам'ять української та російської нації: *«— Отак і пустіє село. То перше нас орда воювала, а тепер свої дерилюди. Хіба не хватило б святої усім! — дід Дунай широко махнув рукою на панські ліси і ниви і вслід за рукою повів сивими задуманими очима»* [4, с. 42]. У той же час спостерігається гіперболізація узагальненого образу козаків: *«...Підійшов до саней Григорій Волошин, чолов'яга років сорока, з тонкими, привабливими рисами обличчя і руськими козацькими вусами. Широкий у плечах, вузький у стані, молодцюватий з виду...»* [4, с. 42].

Таким чином, рецепція історії у М. Стельмаха і М. Шолохова відмінна за змістовим навантаженням. Для М. Шолохова — це історія держави, яка може відродитися шляхом виявлення і зміни індивідуальних особливостей характеру її громадян. Для М. Стельмаха характерним є більш романтичне висвітлення історичних подій минулого, а через це і гіперболізація характерних рис позитивних і негативних персонажів.

На рецепції М. Стельмахом і М. Шолоховим історичного минулого у змалюванні образів персонажів позначилося захоплення митців фольклорною спадщиною — формою народної пам'яті, що зберігає живі традиції. Так, історія життя старої Чайчихи нагадує пісню про чайку, що виводила своїх дітей «на чужих полях, при битій дорозі...» [4, с. 54]. Історично образ «степу» можна трактувати як «прикордоння, узбіччя, на якому нема де сховатися», що у свою чергу впливає на психологічні спадкові риси українців.

Або Атарщиков у «Тихому Доні» змальовується людиною, відданою споконвічним традиціям: «— *Ты понимаешь, Евгений... Я до чертиков люблю Дон, весь этот старьй, веками складывающийся уклад казачьей жизни... От запаха степного полынка мне хочется плакать... так глубоко и больно люблю... ты поймешь...*» [6, с. 91–92]. Так, ще раз звертається автором увага на постійне філософське протиставлення людини і природи у романі: люди з'являються, зникають, а природа, що впливає на розвиток характерів, психологію людини — вічна. «Традиції такого роду, що передавалися з покоління у покоління і ретельно оберігалися, не могли не позначитися на формуванні характеру кожного конкретного козака і навіть ширше: на соціально-психологічному вигляді козацтва в цілому» [3, с. 69].

Отже, «ідея духовної спадкоємності поколінь стає основою для цілісного відображення людини у часі та в історичному просторі...» [2, с. 49], а «...література не відтворює і не транслює національну ідею, а кожного разу ніби заново породжує її як новину, як акт відкриття і прозріння» [1, с. 26–27].

Потрібно підкреслити, що авторами велику увагу приділено часу внутрішньому. Але осмислення персонажами романів минулих подій крізь призму сучасності дає змогу простежити і загальний розвиток національної свідомості. Обидва митці відтворюють зростання характеротворчих рис дійових осіб саме на історичному тлі, аналізуючи індивідуальне через сприйняття загального. З цього приводу хотілося б звернути увагу на влучне ствердження провідного науковця М. Гуменного: «...загальнолюдськими можуть бути

істинно національні художні твори. Адже загальнолюдські почуття, думки, настрої завжди виникають на національному ґрунті, що надає їм неповторних, історично-конкретних рис» [2, с. 39]. М. Стельмах підходить до проблеми формування особистості через корінні зміни всього суспільства в переломні моменти історії, наголошуючи на конкретних концептуальних рисах персонажів. Адже ментальність народу проявляється не тільки в дотриманні споконвічних традицій, а й у духовному виборі, самопізнанні кожної особистості. У тексті «Тихого Дону» спостерігаємо глибоко розкритий складний процес переходу людини від традицій минулого до сприйняття нових реалій життя, відтворення початкових рис характеру персонажів як способу змінити сучасне з урахуванням позитивних чи негативних чинників власного і суспільного минулого.

З огляду на те, що письменниками розглядаються генетично пов'язані між собою явища, зумовлені історичною близькістю становища російського і українського народів, передумовами їх суспільного розвитку, окреслюємо характерні для романів обох авторів відмінності. Ми диференціювали художній прийом ретроспекції за ідейно-тематичною основою романів та задумом митців. У романістиці М. Стельмаха звернення до історичних подій поглиблює логічність викладу певних ситуацій та відтворення послідовного зростання характерів героїв; виконує функцію філософських уявлень письменника. М. Шолохов же часто акцентує увагу на поверненні персонажів у думках до стародавніх звичаїв, обрядів і вічних прагнень з урахуванням ними минулих і сучасних реалій життя.

Отже, ремінісценції у романах обох митців виконують сюжетотвірну функцію, поглиблюють культурологічний аспект, сприяють характеристичі історичної та духовної атмосфери конкретної епохи та збагаченню поетики романного жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьева Н. Н. Принцип историзма в изображении характера: Классическая традиция и советская литература / Нина Николаевна Воробьева. — М. : Наука, 1978. — 264 с.
2. Гуменний М. Х. Поетика романного жанру Олеся Гончара: проблеми типологій: монографія / Микола Хомич Гуменний. — К. : Акцент, 2005. — 240 с.
3. Семанов С. Н. «Тихий Дон» — литература и история / Сергей Николаевич Семанов. — М. : Современник, 1977. — 245 с.
4. Стельмах М. П. «Хліб і сіль» / Михайло Панасович Стельмах; [передм. Є. Гуцала] // Твори: У 7 т. Т. 1. — К. : Дніпро, 1982. — 656 с.
5. Шолохов М. А. Собрание сочинений: В 9 т. / Михаил Александрович Шолохов. — М.: ТЕРРА — Книжный клуб, 2001. — Т. 2: Тихий Дон: Роман в 4 кн. Кн. 2 / [Сост., примеч. В. Васильева]. — 384 с.
6. Шолохов М. А. Собрание сочинений: В 9 т. / Михаил Александрович Шолохов. — М. : ТЕРРА — Книжный клуб, 2001. — Т. 3: Тихий Дон: Роман в 4 кн. Кн. 3 / [сост., примеч. В. Васильева]. — 384 с.

Стаття надійшла до редакції 24 березня 2014 р.